

KERKÜK AĞZINDA MANİ VE HORYATA DÂİR

Prof. Dr. Ziyat AKKOYUNLU

Kerkük'te bir gelenek hâlinde yaşayarak varlığını koruyan maniler, tarihi anane ve âdetlerin tesiriyle, bir ihtiyaç hâlinde meydana gelen içli birer hâtıra kaynağıdır.

Edebiyat ve mûsikîde çok özel bir yeri olan bu halk edebiyatı mahsûlü, asırlar boyunca kendini geliştirmiş ve varlığını koruyabilmıştır. Bu arada da, tabîî bir hâdis olarak, divân edebiyatından etkilenmiş ve onu etkilemiştir. Horyatlarda göze çarpan mecâzlar, teşbihler, istiareler, iktibâslar, özel kavramlar ve daha başka edebî sanat unsurları, divân edebiyatının tesiriyledir. Bir çok divân şairi de isim vermeden mani ve horyat yazmıştır.

Divân edebiyatının tartışılmaz en büyük ustası ve şiirleri ile şâheserler ortaya koyan Fuzûlî bile :

Güle naz

Bülbül eyler güle naz

Girdim bir dost bağına

Ağlayan çok gülen az

diyerek horyatı ihmâl etmemiştir. Kerkük dolaylarında horyat icrâ usûllerinden biri olan «İdele» usûlüyle terennüm edilen «Öz bégim öz agam ögî» şeklindeki süs unsuru, Hicrî Dede'nin 1 Temmuz 1962 yılında yayınlanan divân tarzındaki manzûmesinin bir mısraında şöyle geçmektedir : «Bah men kuluna öz bégim öz agam ögî»¹. Şah İsmail (Hatâyî), hece vezniyle yazdığı şiirleri arasında manilere de yer vermiş, hatta onlara fazlaca değer vererek mahlasını da kullanmıştır :

Hatâyî'm hal çağında

Hak gönül alçağında

Bin Kabe'den yeğrektir

Bir gönül al çağında

Asırlar boyunca süregelen eski hayatın ve topluluğun ölmez yâdigârı olarak, o devirlerin içtimâî hayatını canlandıran mani ve horyatlar tarihe mal olmuş umumî ve mahallî hâdiselere ışık tutmaları hasebiyle mühim bir değere hâiz oldukları gibi mazmûnlarında mahallî deyim be atasözlerinin en güzellerini, öz şivenin morfolojik özelliklerini, şekil ile cümle yapısını ve tarihe gömülüp Türk âleminde bugün kullanılmayan kelimeleri görmek mümkündür. Bunun yanında horyat, nağme tarzı olarak mûsikî hazinemizin mühim kaynaklarından sayılır ki, bu bakımdan umumî Türk medeniyeti tarihi ile de alâkalı bir sanat maddesi hüviyetini taşır.

Mani ve horyatlar, yukarıda zikrettiklerimizi saklayıp muhafaza eden en modern mahfazalardan daha muhkem bir hazinedir.

Mani; Kars-Erzurum yöresinde «men.», Ege'de «mana», Urfa'da «meani» İstanbul ağzında «mani», Azerbaycanda «mahnı», Kerkük'te «me'ni» diye telaffuz edilir. Bu kelimenin kaynağı henüz vuzûha kavuşmamıştır. Diğer yörelerde mani kelimesi ile edebî tür olan mani dörtlülüğü kastedilir iken, Kerkük yöresinde ezgi, nağme manaları kastedilir. «Me'ni çağırmağ» «me'ni demeg» şarkı söylemek yani şiiri nağme ile terennüm etmek manasına gelir. Edebî tür olan maniye ise horyat, koryat, hoyrat veya koyr adı verilir. Bu türdeki düz maniler türkü, ağıt, ninni v.s. kırık havalar; kesik mani ise daha fazla uzun havalar için malzeme olarak kullanılır. Bundan dolayıdır ki kesik mani türlerine Kerkük yöresinde mani adı verilmez.

Ancak düz mani türüne, az da olsa, mani denildiği görülür. Bu, yöredeki halkın yaptığı bir nevi tasnif veya adlandırmadır. Bu tasnif, bunların mani çeşidi olmadıkları manasına gelmez.

Mani, bilindiği gibi, başlıca iki kısma ayrılır. Düz mani ve kesik mani. Bu yazıda, Kerkük yöresinde hâiz olduğu ehemmiyet bakımından kesik mani üzerinde duracağız.

Kesik mani Kerkük yöresi halkı ağzında, yukarıda da bahsettiğimiz gibi horyat, koryat, hoyrat veya koyrat şeklinde telaffuz edilir. Bu kelimelerden hangisinin doğru olup olmadığı üzerinde pek çok şey söylenmesine rağmen tatmin edici bir neticeye varılamamıştır. Biz bunların üzerinde durmadan adı geçen kelimelerin Kerkük yöresi halk ağzındaki yaygınlığı üzerinde duracağız.

1950'lerin ilk yılları ile ondan önceki yıllara döndüğümüzde, bu kelimelerin hepsinin kullanıldığını görüyoruz. Yani yöre halkı hoyrat kelimesini kullandığı kadar horyat, koryat ve koyrat kelimelerini de gönül rahatlığı ile kullanıyor idi. 1951-1954

Elinde dolu bada
Her zaman düşer yada
Harda hoyrat çağırsaw
Kerkük'e geli sada³

şeklindeki horyat, kendisi ile gerçekten iftihar ettiğimiz değerli araştırmacı Ata Terzibaşı'nın 1975 yılında neşrettiği bir eserinde

Elinde dolu bada
Her zaman düşer yada
Harda hoyrat çağırsaw
Kerkük'e geli sada⁴
şeklinde geçmektedir.

Halbuki horyat kelimesinin aslı ve menşei bugüne kadar Türkiye'de bile tam manası ile ortaya çıkarılamamıştır. Hal böyle iken, iş aydınlığa kavuşuncaya kadar, bu kavramlarla ilgili kullanılan bütün kelimelerin canlı tutulmasında büyük fayda vardır. Zira bu kelimenin «hoyrat» olma ihtimali kadar «koyrat», «koryat» ve «horyat» olma ihtimalleri de vardır. Hatta son ihtimal bizce daha kuvvetlidir. Şöyle ki :

1. Kerkük yöresi halk ağzında...

mukayese ettiğimizde ikisinin de tıpatıp aynı olduğunu göreceğiz. Şöyle ki :

Kerkük horyatı

Kazan ağlar

Ot yanar kazan ağlar

Burda bir garib ölüp

Türbêsîn kazan ağlar

İstanbul manisî

Adam aman kuzu su

Çay kuru çeşme kuru

Nerden içsin kuzu su

Beni yakıp bitiren

Bir ananın kuzusu

Kerküklü horyatında «kazan ağlar» derken, bunun hangi manaya geldiğini ikinci mısradaki açıklamaya çalışıyor. «Ot yanar kazan ağlar» demekle, altındaki ateşin tesiriyle taşan ve ağıyormuş gibi suları akan kazanı kastettiğini söylüyor. Çünkü cinas kuracak ve esas söylemek istediğini üçüncü ve dördüncü mısralarda söyleyecektir :

Burda bir garib ölüp

Türbêsîn kazan ağlar

Bu iki mısradaki da bir yabancının öldüğünü, kimsesi olmadığı için, mezarını kazan kişiden başka kimsenin üzümlü ağlamadığını ifade ederek «kazan» kelimesi ile cinasını kuruyor.

İstanbul manisine baktığımızda, İstanbullu, «adam aman» ile başlıyor manisine. Bu söz her manide tekrarlandığı için, diğer bölgelerdeki kalıplaşmış sözler gibi kabul edilebilir ve dolayısıyla maninin icrasına has tamamlayıcı bir unsur olması hasebiyle yazılı metinde yok farz edilebilir. «kuzu su» kelime grubuyla, İstanbullu cinas kuracağı için bununla hangi manayı kastettiğini izah etmesi lazım. Burada, ikinci mısraı atlayıp üçüncü mısraa geçerek «nerden içsin kuzu su» diyebilir. An-

başta söylediği «kuzu su» sözünü daha araya sıkıştırıyor. Esas söylemek istediğini de Kerküklü'nün horyatında yaptığı gibi son iki mısradaki söyleyerek cinası kuruyor.

Netice itibariyle İstanbul manisinden fazlalıkları attığımız taktirde tipik bir Kerkük horyatı ortaya çıkacaktır.

Kuzu su

Nerden içsin kuzu su

Beni yakıp bitiren

Bir ananın kuzusu

bir başka örnek :

Adam aman yara sar

Hekimsen bak nabzıma

Cerrah isen yara sar

Beni kimse asamaz

Asar ise yar asar

* * *

Yara sar

Cerrah isen yara sar

Beni kimse asamaz

Asar ise yar asar

Nevar ki halk; şiir için ezgi yaptığı gibi, ezgi için de şiir türü ortaya çıkabilir. Yani İstanbullu belli bir ezgi ihtiyacını karşılamak için horyata bir mısra ilave etmek suretiyle kendine has mani türünü ortaya çıkarmış olabilir. Aynı durum horyat veya kesik maninin, düz maniden türeme ihtimali için de düşünülebilir. Ne olursa olsun Türk dünyasında mani ve yakın türlerinin birbirlerine çok benzedikleri ve büyük bir ihtimalle aynı menşeden geldikleri anlaşılmaktadır.

1 **Kardaşlık Dergisi**, Yıl 2, Sayı 3, Temmuz 1962, Bağdat, Sayfa 33.

2 **Hâfız Molla Mehmetoğlu, Sâbir : «Kerkük Mütehap Horyatları», I. cilt; Selman Numan Elazamî'nin Yeni Arapç-**

5 Arvat şeklinin daha doğru olma ihtimali vardır. Zira bu kelime D.L.T.'de «uragut» şeklinde geçmektedir.

Elarabiyye'l-Cedide Matbaası, Bağdat, 1951. II. cilt; Maarif Matbaası, Bağdat, 1953. III. cilt; Maarif Matbaası,

bir ünlem olarak kullanılıyorsa da bu mana konudan pek uzaktır.

7 Aşkun, Vehpi Cem : «Yurtdışı Folklor Çalışmaları (Kerkük Horyatları)», Dünya Gazetesi, sayı : 725, Mart 1954, İstanbul. Aynı yazı eski harflerle Molla Sâbir'in adı geçen eserinin III. Cildinde nesredilmiştir. Biz oradan faydalandık.

5 — Özbek, Mehmet : Folklor ve Türkülerimiz», Ötüken Yayınevi, İst., 1975.

6 — Sami, Şemsettin : «Kâmûs-i Türkî».

7 — Şahbaz, Hüseyin : «Kerkük Ağzı», İst Üniv. Edeb. Fak. T.E.D. Böl., Doktora Tezi, İst., 1979.

8 — Tarama Sözlüğü.

9 — Terzibaşı, Ata : «Kerkük Horyatları ve Manileri», Ötüken Yayınevi, İst. 1975.

KAYNAKLAR

- 1 — Alkoyunlu, Cana : «Kerkük Türkleri'nde Horyat Geleneği», Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Türk Dili ve Edeb. Böl., Master Tezi, Ankara, 1986.
- 2 — Dizdaroğlu, Hikmet : «Halk Şiirinde Türler», Türk Dil Kurumu, Ankara, 1969.
- 3 — Erdem, Güler : «Kerkük Horyat ve Manilerinde Sevgili Motifi», Gazi Üniv. Eğit. Fak. T.D.E. Böl., Lisans bitirme tezi, Ankara, 1986.
- 4 — Hafız Molla Mehmetoğlu, Sâbir : «Kerkük Müntehap Horyatları», I. cilt;

İŞARETLER

(^o) : ayın harfi

ê : uzun e

i : kısa ı veya i

ô : uzun o

w : vav.

Not : Kerkük ağzında kullanılan hırıltılı (h) ve gayın sesleri teknik imkânsızlıklar sebebiyle gösterilememiş; diğerlerinin de yukarıda şekilde verilmesi zaruret olmuştur. Sayın yazarımızdan ve okuyucularımızdan özür dileriz.

(Yazı işlerinin notu)